

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Német nyelvű irodalmak

Simon-Szabó Ágnes

Werther-fordítások kulturális átértelmezései 1800 körül
fordításelméleti és filológiai megközelítésben

Doktori értekezés tézisei

Témavezető:
Dr. Bernáth Árpád
Dsc. em. egyetemi tanár

Szeged, 2011

Témamegjelölés és az értekezés felépítése

A jelen, „*Werther*”-fordítások kulturális átértelmezései 1800 körül című értekezés néhány a Habsburg Monarchiában a századfordulón felbukkanó kulturális és irodalmi *Werther*-fordítás értelmezésére vállalkozik. Johann Wolfgang Goethe *Die Leiden des jungen Werthers* című regénye (1774/1787) első német és magyar nyelvű adaptációinak és fordításainak értelmezése a disszertáció tárgya. A bevezetőben az ún. kulturális és irodalmi fordításokat körbevevő módszertani, elméleti környezet vázlatát olvasható. Ezen megfontolások hivatottak bevezetni azokat az elképzeléseket, amelyek az értekezés második fejezetében általánosan a kulturális szöveg-modellre, majd a harmadik fejezetben a kulturális fordítás-modellre vonatkoznak. A továbbiakban az ismertetett elméletekkel értékelem a negyedik fejezetben bemutatásra kerülő tényleges *Werther*-szövegeknek (kulturális fordítások) és az ötödik fejezetben tárgyalandó *Werther*-átültetéseknek (irodalmi fordítások) az értekezés címben is jelzett „kulturális átértelmezés” teljesítményét. Az értekezés függelékében az ötödik fejezetben filológiailag és irodalomtörténetileg jellemzett Bölöni Farkas Sándor-féle 1818-ban Kolozsváron készült, máig kiadatlan *Werther*-fordítás szöveggondozása kerül közreadásra. Ahogy az a címadásból és az értekezés felépítéséből is látszik, a *Werther*-fordítások kettős megvilágításban, fordításelméleti és filológiai megközelítésben kerülnek elemzésre. A fordításelméletek jellemzően a német nyelvű kultúrakutatásnak a szövegekre és a fordított szövegekre vonatkozó elképzelései mentén rajzolódnak ki. A filológiai-módszertani megfontolásokat pedig az alapvetően szintén német nyelvű edícióelmélet-ágnak a történeti fordított szövegekre vonatkozó kiadáselméleti megfontolásai egészítik ki. Mindkét megközelítést a német nyelvű kultúrakutatásnak az 1980-as évek óta publikált tanulmányai határozták meg. A német és részben az angolszász elméletírás eredményeit egészítik ki, relativizálják a magyar nyelvű kutatások és publikációk ismertetései.

Fordításelméleti relevanciák

Az 1990-es évektől kezdve a német nyelvű fordítás- és kiadáselméleti kutatásokat nem annyira a fordítás intertextuális, mint inkább transzkulturális alakzatai érdekelték, és pedig nem csupán jelenkori és globális, hanem történeti és európai irányultságú vizsgálataikban is. Ezen törekvések a *Kulturwissenschaften* szerteágazó diszciplínaág eredményeinek hatása alatt mind a műfordításelmélet és -kritika, mind az edícióelmélet területén átfogó paradigmaváltást irányoztak elő és úgy elméletben, mint a gyakorlatban bizonyos kutatási részterületeken valóban új eredményeket, látásmódokat dolgoztak ki. A '90-es években a kultúratudományi

érdeklődésű fordításelmélet vonatkozásában több jelentős kötet jelent meg, elsőként a legsokrétűbb eredményeket felmutató göttingeni kutatások és ezek publikációs orgánuma, a *Göttinger Beiträge zur Internationalen Übersetzungsforschung* című sorozat említhető. Az itteni iskola olyan ismert nevek köré szerveződött többek mellett, mint Doris Bachmann-Medick, Armin Paul Frank, Harald Kittel, Andreas Poltermann, és Horst Turk. A göttingeni iskola mellett Jörn Albrechtnek a '70-es évek óta megjelenő nyelvtudományi irányból közelítő fordításelméleti monográfiáit kell megemlíteni. Albrecht emelte be az interkulturalitás fogalmát a német nyelvű fordításelméleti diskurzusba, majd azt követően, a göttingeniekkel párhuzamosan kísérletet tett a kultúraelméletek irodalmi fordításokra vonatkozó relevanciájának feltárására Mainzban, majd Heidelbergben, bár kutatásainak főcsapása továbbra is a fordítás tevékenységének nyelvtudományi leírása maradt. A két német fordítási iskola kiragadásával jellemezhető az a fogalmi diskrepancia, amely – leegyszerűsítve – a mainzi iskola interkulturalitás- és a göttingeni iskola transzkulturalitás-fogalma között feszül. Míg az interkulturalitás-elméletek a kultúra homogén struktúrájából kiindulva a sajátból az idegen kultúrára irányulnak, és egyfajta tudáskészletet gyűjtenek egybe az észlelt kulturális eltérésekből, addig a transzkulturalitás fogalmával operáló elképzelések a kultúra hibrid természetét veszik alapul és azt állítják, hogy folyamatosan olyan új kulturális formák jöttek/jönnek létre, amelyek nem nemzeti területi keretek között, hanem nemzeti kultúrák érintkezése (határátlépései, vö. Turk, 2003) által képződnek meg. Utóbbi elképzelés nem egy globális világkultúra vagy világnyelv jóslatának irányába tör, hanem a kulturális sokszínűségekre koncentrálna a nemzeti kulturális keretek feszegetését figyeli meg és írja le; s az előbbiben a modern etnográfiai kutatás „kultúrrelativizmusát” látja. Ezen pedig azt a liberális magatartást érti, amely a kultúrák különlegessége, egyedisége és sokszínűsége mellett érvel, dacára annak, hogy már régóta lehetetlen autentikus, önmagában zárt kulturális organizmusokra bukkanni. Ez a két kultúra-felfogás nagyban rokonítható lesz a továbbiakban az említett fordításelméleti iskolák homogénként vs. hibridként tételezett nyelviség-konceptiójával is. A fordítás- mellett a kiadáselméletre vonatkozó kutatásokkal kapcsolatban német nyelvterületen az áttörést a 2000. évhez lehet kötni, ekkor rendezte meg a Német Textológiai Bizottság az *Edition und Übersetzung. Zur wissenschaftlichen Dokumentation des interkulturellen Transfers* című konferenciáját, amelynek eredményeként nemcsak egy több mint hatszáz oldalas tanulmánykötet (Plachta/Woesler, 2001), hanem számos egyéb tanulmány látott napvilágot szakmai folyóiratokban. A több mint tizenöt éve tartó német diskurzusban a transzkulturalitásra vagy az intertextualitásra és a transzkulturalitásra együttesen irányuló rendszerező, elméleti monográfiák ritkák, leginkább többszerzős

tanulmánykötetek és komparatív elemzések reprezentálják a kutatást. Ezen tanulmánykötetek a kultúrák közötti érintkezésnek olyan új fogalmait próbálják újragondolni és a fordítás-, továbbá a kiadáselméleti értekezésekbe bevonni, amelyek jellemzően jelenlegi, még együtt megélhetőként elgondolt, a nemzeti kereteket metsző irodalmi érintkezések elemzéseikhez szükségesek, s amelyekre az intertextualitás elméleteinek fogalomhasználata csupán hiányosan kínál szavakat. Ugyanakkor lévén, hogy az említett német kutatócsoportok történetileg és diszciplinárisan nyitottak (voltak), így egyúttal kutatásaik történeti, középkori, kora-újkorai és modern irodalmi, továbbá tágabb értelemben véve művészeti és művészetközi témákat is érintenek. Ezen elméletek *irodalmi* kontextusban szövegről és szövegközöttségről, és *kulturális* kontextusban (melynek értelemszerűen része az irodalom) kultúráról és kultúrák közöttségről értekeznek. Központi kategóriaként alig esik szó a nyelvről, a nyelviségről és a nyelvek közöttségről, ha úgy tetszik a fordítás hagyományos fókuszpontjairól. A vonatkozó diskurzusok központi fogalma immár a 'szöveg' lett. Igaz ez akkor is, ha legkésőbb 2004-ben a túlburjánzott „kultúra mint szöveg”-metafora épp kultúra- és fordításelméleti kontextusban került átgondolásra. Milyen új alapvető látásmódváltozások figyelhetők meg a nyelv- és a nyelviség-fogalmának értelmezésében? Előjáróban a jelenséget úgy lehetne meghatározni, hogy annak a nyelviségnek a fogalma ingott meg a (fordításelméleti) vizsgálódásokban, amely magába foglalta (1) a nyelvérzékileg verifikálható, illetve falszifikálható nyelvi kompetenciát, (2) az ekvivalencia-elvét és (3) az adekváció igényét; ehelyett egy olyan nyelviség-fogalom került középpontba, amelynek értelmezése elsősorban szociális és kulturális környezetbe ágyazódott. Ezen elképzelések irányultságának vázlatos bemutatása után a kultúratudományi fordításelméletek kulcsfogalmairól ejtek néhány szót. A kérdés az, hogy az újraértelmezett fogalmak milyen vizsgálati fókuszokat kirekesztését vagy bevonását támogatják, és hogyan modifikálják a fordításelmélet hagyományos kategóriáit. A kultúratudományok fordítási fordulata (*translational turn*) is olyan ismert, tradicionális, ám jelentősen (át)értelmezett kategóriák mentén rajzolódik ki mint a 'szöveg' és a '(mű)fordítás'. Eközben azonban másodlagossá tesz bizonyos bevett koherenciafogalmakat, mint például a 'szerző', a 'mű' és 'műfaj', a 'hatás', a 'tradíció', a 'szellem', a 'fejlődés', az 'identitás', a 'mentalitás' és bizonyára leghangsúlyosabban a 'nemzet' fogalmát. Ezek helyett, illetve mellett olyan, gyakran túlmetaforizálódásra hajlamos kifejezéseket preferál, mint például a 'törés', a 'küszöb', a 'határ', a 'diszkontinuitás', a 'hibriditás' és a 'differencia'.

Az ismertetett fordításelméleti elképzelések nem végletes lehetőségei a fordítástudománynak, inkább hangsúlyeltolódásról, jellemző irányultságokról van szó,

amelyek jobbra bizonyára az eltérő elméleti meghatározottságból, és adott esetben az értelmezendő irodalmi/kulturális korpusz természetéből fakadnak. Bármily széttartóak is az említett elméletek, az átjárhatóság és a párbeszéd megvalósítható közöttük. A „kultúra mint szöveg”-metafora (Clifford Geertz) nyilvánvalóan ilyen átfedést tesz lehetővé. A geertzi rendszer felülgondolását épp a kulturális/irodalmi szöveg és a fordítások kontextusában tette meg Aleida Assmann *Was sind kulturelle Texte?* (1995) című tanulmányában és Bachmann-Medick *Kultur als Text* (2004) című kötetében. Ezen elképzelések szöveg-fogalmainak átfedése abból indul ki, hogy az irodalmi szövegeknek nem annyira a recepciója az érdekes, hanem az irodalmi szöveg értelmezésében a kulturális önértelmezés aktusa, vagyis a hibriditás létmódjának feltárása. A hibrid alakzatok felismerése nyomán válik lehetővé, hogy az irodalmi szöveg az önértelmezés médiumává váljon és fordítva. S bár ezen szöveg-elméletek szerint az irodalmi és a kulturális szöveg egy diskurzusban együttesen elgondolható, különbségeik továbbra is differenciálhatóak, például megjelenésükben alapvető mediális különbségek várhatóak, vagyis a médiumok szintjén eltérő hordozói lehetnek a fentebb megkülönböztetett szöveg típusoknak. Ezen hibrid szöveg-fogalmon túl az alapvető hermeneutikai paradigma, a dialogicitás (Hans Georg Gadamer) szintén összekötő kapocs lehet az elképzelések között. Igaz lehet ez akkor is, ha a kultúratudományok antropológiai irodalomtudományi felfogása szerint még az európai irodalmi szövegeknél sem igazolható minden esetben a gadameri hermeneutikai horizontösszeolvadás-aktusa, sokkal inkább annak lehetetlensége. A dialogikus természet elvi belátása arra mutathat rá, hogy a sikeresnek mondható fordítás maga is minden esetben lezáratlan, mintegy történetileg determinált és adott értelmezői kontextusba ágyazott. Ebben a folyamatban pedig nem csupán a fordítás szövege lezáratlan, nyitott és képes az újabb és újabb formák felöltésére (a dialógusba kerülésre), hanem maga az a nyelv is, amelyen a fordítás megvalósul. A dialogikus természet nem pusztán funkciófogalom, hanem a kulturák közötti érintkezés lényegi természetét illeti, végső soron az adott diskurzusban arra appellál, hogy a „világirodalom”-fogalmát többé ne tekintsék problematizálatlanul pusztán úgy, mint a világirodalmi szövegek korpusz egyfajta részletgazdag levéltárát az irodalmak és a kultúrák sokszínűségének előterében.

Jelen értekezés példaszövegeinek, kulturális és irodalmi *Werther*-fordításainak elemzése nem csupán a kultúratudományi kutatások fordításelméleteinek alkalmazását jelenti, hanem az elméletek kritikai olvasatát is előirányozza. A geertzi ’kultúra, mint szöveg’-modell újragondolása többek mellett Homi K. Bhabha és Doris Bachmann-Medick munkássága nyomán – a performativitás-modellt (Wirth 2002) követően – a ’kultúra mint fordítás’-modelljébe fordult át. A jelenkori kultúratudományi kutatások „vezérkonceptiójává”

avanzsálták az említett szerzők a fordítás-modellt, azt mintegy a szöveg-modell helyére léptetve. A koncepcióváltás egyértelműen a túlbujánzott 'kultúra mint szöveg'-metafora beszűkítése okán vált szükségessé, ugyanakkor hangsúlyeltolódást is jelez, hiszen a 'kultúra mint termék' helyére a 'kultúra mint előállítás' modell került. Kérdés azonban, hogy a leginkább a posztkoloniális és globális viszonylatokban a migrációs irodalom analízisére alkalmazott „kulturális változásokra irányuló reflexió” leírása, a „kulturális viszonyrendszerek lokalizáló megközelítése”, valamint az olyan új kutatási kategóriák, mint a „differenciák”, a „konfliktusok”, a „kultúra-átrendeződések”, és a legtágabb értelemben véve a „fordítások” használata, az ezek mentén való orientáció nem vezetnek-e ugyanúgy egy túlmetaforizálható 'kultúra mint fordítás'-modellhez, illetve fordítás-értelmezéshez, mint amilyenhez a textuális olvasatok. Jelen értekezés elméleti érdeklődése abból fakad, hogy az említett kultúratudományi fordítás-elképzeléseket a választott történeti (kulturális és irodalmi) szövegtörzset vizsgálataiban próbára tegye, rámutasson alkalmazhatóságukra és határaikra. Célja szerint a kritikai értékelés részben a művek kiválasztásában nyilvánul meg, ez azonban hangsúlyozottan nem új kánonsorok kialakítása, hanem a fordítási-folyamat dinamikájának modellálása végett történik; részben pedig a fordított szövegek nyelvi és kulturális információinak dekódolásában, magyarázatában valósul meg – a kultúratudományi elméletek szemléletében és fogalomrendszerében vett pragma-szemantikai aspektusból. Ugyanakkor a kultúratudományok 'kultúra mint fordítás'-modelljének újraolvasása és kritikája a kiválasztott szövegek nyomán nem csak ezen elméletek etnográfiai aspektusának feltárására kíváncsi (tűzijáték és balett előadások), hanem sokkal inkább arra, hogy a *translational turn* (Bachmann-Medick, 2007) irodalomtudományi elméletei hogyan konstruálják meg, illetve át az általuk „marginalizált”, sőt „feladott”, ám legtöbbször mégis szorosan az írott- és könyvkultúrához köthető hagyományos értelemben vett műfordítás, irodalmi fordítás jelenségét.

Filológiai és irodalomtörténeti relevanciák

A második és harmadik fejezetben globális viszonylatokra alkalmazott és együttmegélhetőként elgondolt, kortárs elméleti szövegcsoporthoz mellé a tanulmány negyedik és ötödik fejezetei nemzeti viszonylatokra alkalmazott és történetiként felfogható, 1800 körülre datálható német és magyar nyelvű szövegek csoportját állítja. A két modell szembeötlő különbségét nem csupán történetiségük és kontextualizálásuk eltérése okozza, hanem az is, hogy előbbit jellemzően fordításelméleti, míg az utóbbit inkább filológiai-szövegkritikai

részletkérdések iránti érdeklődés formálta. A minimálisan is ezen pontokban egymástól eltérő modell párhuzamba állítására vonatkozó legfontosabb kérdés a következőként tehető fel: „Hogyan lehet egyszerre figyelni az egykori s mai jelentésre, azokra a szerepkörökre, amelyeket az irodalom a művelődésben és a társadalomban játszott a különböző időszakokban?” (Szegedy-Maszák, 2008. 26) A két modellben érvrendszerek, okfejtések és gyakorlati példatársítások megfeleléseinek és eltéréseinek bemutatása lehetséges. A megfelelés jelen téma kapcsán a ’szöveg’ és a ’fordítás’ jelenségeire irányuló gondolkodás szövetéből bontható ki, amennyiben ezen kontextusokban a szövegre és a fordításra vonatkozó megfontolások, főként azok középpontba állítása, illetve *újrafókuszálása* csatlakozási pontokkal rendelkezik az olvasó számára. Ha a népszerű kultúra és a regény kapcsolata valamely kontrasztív elemzés tárgya, akkor az értelmezőnek nem pusztán a kutatás tárgyának természetéből és az eljárás módszertanából következő behatároltsága tűnik fel, hanem a két „szövegvilág”, vagyis az irodalmi szöveg és a kulturális szöveg összevetésének nehézségei is. Alapvetően két oka van annak, hogy a kulturális szöveg az irodalmi kutatás térképén mindeddig vakfoltként tételeződött: egyrészt eltér egymástól a két szövegtípus befogadási közege, másrészt az irodalmi és a kulturális szöveg „kölsönösen taszítja egymást”. A kölsönös taszításnak, a kulturális tematikának az irodalomtudományban való regisztrálatlansága eredendően mély okokra vezethető vissza: „Az irodalom, mint kulturális alrendszer intézményesülése a kulturális szövegtől való alapvető elhatárolódás által valósult meg. Az irodalom mint autonóm szöveg vagy az irodalom mint kulturális szöveg nézőpontjai kölsönösen kizárják egymást.” (Assmann, 1995. 234) Ugyanakkor a képi-mediális váltás (*iconic turn*, Bachmann-Medick, 2007) belátásai immár a fordítás folyamatát (is) többsíkú folyamatként engedik láttatni, olyanként tehát, amelyben az irodalmi szöveg fordítása nem pusztán az írás médiumban értelmezhető. Ezáltal pedig összehasonlíthatóvá válik az ún. képi (Bachmann-Medick, 2007) vagy orális kultúrák (Jan Assmann, 1995) és kultúraszegmensek fordítási teljesítménye is.

A negyedik fejezetben tárgyalt kulturális szöveg-típusokban (*Werther*-balett és -tűzijáték) a köztesség, a hibrid-létmód tűnik meghatározónak, a közvetítés a szépirodalmi regény és a népszerű kultúra szegmense között. A köztesség valamihez való viszonyulásának a legnyilvánvalóbb és legállandóbb paradigmája a fordítási tevékenység maga – kulturális meghatározottságtól, tér- és időbeli tényezőktől függetlenül. A fordítás-modell antropológiai meghatározottságú univerzalitás-igénye ugyanakkor további differenciálásra szorul: Jan Assmann szerint a szöveg rögzített, megszólítható, újra felvehető mélystruktúra, nem a kulturális szöveg konkrét megjelenése, felszíni struktúrája. Abból kiindulva, hogy a szöveg

újrafelvett közlés, amellel foglal állást a szerző, hogy a szöveg ezen újrafelvett közlés ismétléseinek és variációinak összessége. (J. Assmann, 1995. 275, vö. „wahre Sprache”- „reine Sprache”, Benjamin, 1972) Tézise szerint az orális és a literális szöveghagyomány eltéréseinek lényegi vonásait elsősorban nem a mediális-technikai rögzítés módjában kell keresni (ami nem jeleni a mediális-megközelítés relevanciájának tagadását), hanem a különböző intézményi környezetbe ágyazott „szó szerinti vagy variálós újrafelvételi mód”-ban. Ez a szemlélet azért bizonyul hasznosnak – amellel, hogy nem vitatja a mediális megközelítések eredményeit –, mert átrendezheti az „irodalom alatti”, az oralitás és a „magas (szép)irodalom”, a literalitás kategóriáit, illetve feltörheti határaikat. Ha ugyanis a variálós újrafelvétel a kulturális fordításokra jellemző, akkor a „szépirodalmi” *Werther*-adaptáció (pl. a Kazinczy-féle *Bácsmegyey*, a Kayser-féle *Adolf*) is kulturális fordításként tekinthető. A szó szerinti ismétlést és az autonómia elvének rögzítését szorgalmazó szövegtípusok, a klasszikus irodalmi átültetések pedig irodalmi fordításoknak tekinthetők. Az irodalom „kiválása” – amely a népszerű kulturális szöveg és az irodalmi szöveg közötti határt egzakttá tette – nem más, mint a 19-20. századi irodalomtörténet-írás egyik meghatározó utópiája; ha beszélhetnénk is vegytiszta irodalomról, az felszámolná önmagát, mivel eltűnne belőle a kultúrantropológiai viszonyulásmód. Az irodalom „kiválása”-koncepció pusztán tendenciaként értékelhető. Azt érdemes felismerni, hogy nem a rögzítés mnemotechnikája, hanem a prezentáció, a performativitás rituális rendje az, ami valóban jelentős különbséget mutat a kulturális és irodalmi fordítások hagyományban. Ezért a hangsúly első sorban nem a külsődleges formai jegyekre helyeződik, hanem a kulturális gyakorlatban jelentéssé váló (Turk, 2004) mély struktúrára és az intézményi formákban leírható kommunikációs helyzetek láncolatára (J. Assmann, 1995). Az a funkció (Turk, 1989) amelyet a szöveg az elsődleges kontextusban betölt, és az a diskurzus (Mueller-Vollemer, 1998) amelybe a fordított szöveg behelyezkedik, kerül a pragma-szemantikai értelmezés központjába.

A negyedik fejezetben elemzett aurikus (Benjamin) vagy kulturális (A. Assmann) szövegekkel (balett és tűzijáték) szemben különíthetők el az autonóm vagy irodalmi szövegek (irodalmi fordítások). A különválasztás egyrészt az említett diszciplínatörténeti „kiválásra” vezethető vissza, másrészt pedig a dichotomikus (Daniel), vagy aszimmetrikus rendszerfogalmakban való gondolkodásmódra (Koselleck). A művészeti ágak ezen megkülönböztetése nem jelenti azt, hogy a két felfogási mód és forma közötti határ egzakt és rögzített lenne. Ugyanis az eltérés valójában *nem* a szövegcsoportok között, hanem *kizárólag* azonos szövegek eltérő hozzáférési módjában artikulálódik, ugyanaz a mű (pl. Nicolai *Werther*-szatírája) olvasható kulturális fordításként és irodalmi szöveggént is. Ennél fogva

célszerűnek tűnik egy olyan megoldási kísérlet kidolgozása, amely az adott szöveg/szövegcsoporthoz hozzáférési módját nem veszi egyértelműnek, hanem problematizálja azt, majd pedig egy kidolgozott, opcionális módszertant alkalmazva elemzi a kiválasztott szövegeket. Ebben a rendszerben az irodalmi fordítás-kategóriának akkor indokolt a használata, ha az adott szöveghez az identitás, a befogadói magatartás, az innováció és a kanonizáltság, illetve az időtlenség tekintetében (A. Assmann, 1995. 241-243) jellemzően eltérő jegyeket lehet társítani, mint a kulturális fordításokhoz. Az irodalmi szöveg olvasója – szemben a kulturális szöveg befogadójával – autonóm szubjektumként tűnik fel, aki képes különbséget tenni olvasmány- és életélményei között, képes felismerni és fenntartani az esztétikai távolságot a műtől. Ezen privát olvasó kontúrja mögött felsejlik annak a professzionális olvasónak képe, akinek az a feladata, hogy hermeneutaként átvilágítsa az írás irodalomtörténeti helyét, mégpedig leginkább a műfajok és a szellemi irányzatok vizsgálata által. Az „átvilágítás” minden esetben részleges, az adott hozzáférési mód függvénye. Mindez fordítások esetében azt jelentheti, hogy szövegátültetéséhez a fordító-szerző immár professzionális eszközöket vesz igénybe (irodalomtörténetet, lexikonokat, szótárakat stb.) és reflektál tevékenységére, környezetének esztétikai, fordításelméleti, nyelvelméleti belátásaira. A professzionális fordító nem pusztán olvassa a fordítás textusát, hanem értelmezi is azt. A fordítói teljesítmény innovatív potenciállal rendelkezik, képes túlhaladni bizonyos hagyományos, adott szöveges (stilisztikai, retorikai, szókészleti) szinteket, ami által nem csupán a figyelem permanens átrendeződését célozza meg, hanem az észlelés konvencióit is átírhatja. Az innovatív irodalmi fordítás számára adott a lehetőség, hogy radikális gyorsasággal perifériára szorítson már meglévő hasonló szövegeket, hogy bizonyos vélt hiányokat betöltsön a célnyelvi kultúrában, irodalomban. A fordítók leginkább akkor jelentkeznek hathatósan innovatív szövegekkel, amikor a történelemben korszakok váltják egymást, törések, új áramlatok jelentkeznek, amikor a divat változik, amikor horizont-eltolódás figyelhető meg. De fenn kell tartani annak a lehetőségét, hogy ezek a korszakváltások úgyszintén valamihez képest rögzítettek, így nyitottak kell maradjanak arra az elképzelésre, hogy folyamatosan regisztrálhatók újabb átrendeződések. Az irodalomtörténeti és a filológiai kutatás képes egyedül az előbbi absztrakt modellek konkrét kulturális és irodalmi fordításokra vonatkozó tartalmakkal való feltöltésére. A jelen értekezésben Goethe regényére vonatkozóan kiválasztott *Werther*-fordítások (balett, tűzijáték és tárgyi kultúra) kulturális átértelmezés-teljesítménye alapvetően eltér a magyar nyelvű első *Werther*-fordítások ez irányú teljesítményétől. Ennek alátámasztását szolgálta az értekezésben Bölöni Farkas Sándor kézíratos *Werther*-fordításának részletekbe menő bemutatása. Elsőként

a fordítást körülvevő intézményi (pl. Erdélyi Muzéum, Erdélyi Tudományos és Nyelvművelő Társaság) és perszonális rendszerek (pl. Döbrentei Gábor kolozsvári poétai-fordítói köre, Kazinczy Goethe-kultusza) vázlata került kidolgozásra, majd Bölöni fordítását kísérő, irányító körülmények bemutatása következett (pl. Bölöni egyéb fordításai, primér és szekundér szöveges mintái, a Kissolymosi Simó Károly-féle *Werther* együttfordítási rendszere, a fordítás szövegének jellemzése). Különböző országok (Ausztria, Magyarország, Németország és Románia) kéziratáraiban folytatott kutatómunka előzte meg az értekezésben elemzett kulturális és irodalmi *Werther*-fordítások irodalomtörténeti és filológiai bemutatását. A fordítások szövegei a magyar nyelvű irodalomtörténet-írás számára kevésbé ismertek, ez természetesen nem jelenti azt, hogy a kontextusra vonatkozóan ne álltak volna rendelkezésre kimerítő kutatási eredmények német és magyar nyelven is.

Összegzés

A *Werther*-fordítások kulturális átértelmezései kettős megvilágításban, fordításelméleti és filológiai megközelítésben kerültek bemutatásra. Az éles módszertani különbségek közös vonása nem pusztán a tárgyban, a fordítás folyamatának értelmezésében érhető tetten, hanem a „tárgy” kettős természetében is. Horst Turk tézise szerint: „Sie [die mimetischen Kulturpraktiken] depotenzieren die Wirklichkeiten, indem sie sie potenzialisieren.” (Turk, 2003. 8) Vagyis ha a mimetikus kulturális gyakorlatok esetén elfogadjuk, hogy azok képtelenné teszik („depotenzieren”) a valós dolgokat, amennyiben lehetőség szerintivé formálják („potenzialisieren”) őket, akkor fel kell ismerni, hogy a fordítások esetén az állítás kétszeresen is igazolható. Hiszen a fordítás, mint a mimetikus kulturális gyakorlat speciális esete, nem pusztán a valós dolgokat (szövegeket/világokat) depotencializálja/teszi képtelenné (s a „képtelen” kifejezést Benjamin elemezett fordításelméleti tanulmányára, *Die Aufgabe des Übersetzers*, hivatkozva használom), hanem a fikatív/lehetséges dolgokat (szövegeket/világokat) is. A potenciális, lehetőség szerinti ugyanakkor ismét Benjamin tanulmányának „Übersetzbarkeit” és „unübersetzbar” fogalmaira; a fordításban megvalósuló *ábrázolás* lehetőségére és hatáira utal vissza. A turki „filológiai határjárások”-modell (Turk, 2003) jelölheti ki az egyik lehetséges utat a kultúrakutatás irányába orientálódó irodalomtudomány filológiai lehetőségeinek újraértelmezése számára. Az Aleida Assmann-féle kulturális vs. irodalmi szöveg modell (Assmann, 1995) irodalmi alkotások értelmezésére íródott, azzal a rendkívül fontos megkövetéssel, hogy egy irodalmi alkotás kulturális vagy irodalmi szöveggént való értelmezése kizárólag az értelmező hozzáféréseinek függvénye. A

jelen értekezésben kulturális fordításként feltüntetett szövegek azonban a filológiai és az assmanni kitételek szerinti „irodalmi” (vö. Mueller-Vollemer 'diskurzus' és Turk 'funkció' fogalmom-rendszereivel) *hozzáférést nem* teszik lehetővé, igaz ez akkor is, ha a határjárásban részt *vehetnek*. A *részvétel* lehetőségét – hogy a megvont határokat újra felülírjam – az teszi mégis lehetővé, hogy ugyanúgy, mint az irodalmi fordítások, képtelenné teszik a valós és fiktív szövegeket, amennyiben lehetőség szerintivé formálják őket. A történeti fordított szövegek vizsgálata végeredményben nemcsak azt támogatja, hogy a jelen értekezésben kidolgozott módszertani kategóriarendszer és leírás differenciáltabbá válhat – ahogy ennek bizonyítására a második és harmadik fejezetben kísérletet tettem –, hanem azt is biztosíthatja, hogy az „irodalomtudomány tárgya” a kultúrakutatás eredményeinek alkalmazása során ne – vö. a negyedik és az ötödik fejezetben leírtakkal – „kallódjék el” (Hárs, 2004. 172), hanem sokkal inkább egzaktabban meghatározható legyen.

A tézisek válogatott irodalomjegyzéke¹

Autográf kéziratok

Bölöni Farkas Sándor: [J. W. Goethe:] Az ifjú Werther gyötrelmei, RAK (Bibliotheca Filialei Cluj a Academiei Republici Romane) Sign. MsU 509.

Bölöni Farkas Sándor Fordításai: Cervantes: *Le curieux extravagant*, [F. Schiller:] *Don Carlos*, [M. de Staël:] *Corinna*, [J. G. Eichhorn:] *A Francia Poézis Története*, [J. G. Eichhorn:] *A' Német Poézis Története*, [F. Schiller:] *A Naiv és Sentimentális költeményről*, RAK Sign. MsU 1278.

Nyomtatott kéziratok

Mellina, Joseph: *Werthers Zusammenkunft mit Lottchen im Elysium*. Freytags den 22ten Juny oder den 26ten darauf: wenn es die Witterung zuläßt, werde ich die Ehre haben meine Zweytes großes Feruerwerk abzubrennen. 1781. (Közli Gugitz, 1908)

Schmalögger, Joseph: *Der junge Werther*. Ein original tragischer Ballet in drey Aufzügen vom Joseph Schmalögger dem Aeltern. Zum erstenmal aufgeführt auf den hochfürstlichen Theater zu Esterház den 12ten April 1777. Die Musik ist vom Hrn. Teller. Gedruckt bey Johann Joseph Siess. 1777. (Közli Bors, 1981. 229-234)

Schmalögger, Joseph: *Die Leiden des jungen Werthers*, ein pantomimisch Original Tragischer Ballet in drey Aufzügen vom Joseph Schmalögger dem ältern Balletmeister bey der Wahrischen Gesellschaft. Zum erstenmal aufgeführt in dem neuerbauten Schauspielhause zu Preßburg. Den 11ten October 1777. Die Musik ist von dem bekannten Herrn Teller. Gedruckt bey Johann Michael Landerer 1777. (Közli Gugitz, 1908)

Schmalögger, Joseph: *Die Leiden des jungen Werthers*, ein pantomimisch Original Tragischer Ballet in drey Aufzügen vom Joseph Schmalögger. Bullasche Gesellschaft Linz. 1781. (Közli Nicolai, 1784. 530-531)

Stuwer, Johann Georg: *Ankündigungen aus den Jahren 1773-1798; 1806; 1824-1866*. [Sammlung von Wiener Feuerwerkszetteln, Programmen, Ankündigungen, Eintrittskarten] (kiadatlan) Wienbibliothek im Rathaus. Sign. C15384.

¹ A jegyzék jelen helyen rövidített is, nem tartalmazza a kötetek sorozat- és a folyóiratok évfolyamadait.

Irodalomjegyzék

- Albrecht, Jörn: Literarische Übersetzung: Geschichte, Theorie, kulturelle Wirkung. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1998.
- Apel, Friedmar/Kopetzki, Annette: Literarische Übersetzung. Metzler Verlag, Stuttgart, Weimar, 2003².
- Appell, Johann Wilhelm: Werther und seine Zeit. Zur Goethe-Litteratur. Verlag von Wilhelm Engelmann, Leipzig, 1965².
- Assmann, Aleida: Was sind kulturelle Texte? In: Poltermann, 1995. 232-244.
- Assmann, Aleida: Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses. C. H. Beck Verlag, München, 1999.
- Assmann, Jan/Hölscher Tonio (hg.v.): Kultur und Gedächtnis. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1988.
- Assmann, Jan: Kulturelle Texte im Spannungsfeld von Mündlichkeit und Schriftlichkeit. In: Poltermann, 1995. 270-292.
- Bachmann-Medick, Doris (hg.v.): Übersetzung als Repäsentation fremder Kulturen. Erich Schmidt Verlag, Berlin, 1997.
- Bachmann-Medick, Doris (hg.v.): Kultur als Text. Die anthropologische Wende in der Literaturwissenschaft. Mit Beiträgen von James Clifford, Vincent Crapanzano, Phyllis Gorfain, Richard Handler, Daniel A. Segal und Christopher L. Miller. A. Francke Verlag, Tübingen, Basel, 2004².
- Bachmann-Medick, Doris: Cultural turns. Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften, Rowohlt Verlag, Reinbek, 2007².
- Baßler, Moritz (hg.v.): New Historicism. Literaturgeschichte als Poetik der Kultur. Mit Beiträgen von Stephen Greenblatt, Louis Montrose u.a. A. Francke Verlag, Tübingen, Basel, 2001².
- Benjamin, Walter: Die Aufgabe des Übersetzers. In: W.B.: Gesammelte Schriften Bd. IV/1. (hg.v. Rolf Tiedemann, Hermann Schweppenhäuser) Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1972. 9-21.
- Benjamin, Walter: Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit. In: W.B. Gesammelte Schriften Bd. I/2. (hg.v. Rolf Tiedemann, Hermann Schweppenhäuser) Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1991.
- Bernáth Árpád: Építőkövek a lehetséges világok poétikájához. Tanulmánygyűjtemény. Ictus Kiadó és JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged, 1998.
- Bhabha, Homi K: The Location of Culture. Routledge Classics, New York, 1994.
- Bors Gedeon: Neu aufgefundene, gedruckte Librettos für Eszterháza in der Zeit von Haydn (1766–1790). In: Magyar Könyvszemle 1981/3. 229–234.
- Csetri Lajos: Amathus. Válogatott Tanulmányok. 1. köt. (szerk. Szajbély Mihály és Zentai Mária) L'Harmattan, Budapest, 2007.
- Daniel, Ute: Kompendium Kulturgeschichte. Theorien, Praxis, Schlüsselwörter. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2001.
- Frank, Armin Paul/Turk, Horst (hg.v.): Die literarische Übersetzung in Deutschland. Studien zu ihrer Kulturgeschichte in der Neuzeit. Erich Schmidt Verlag, Berlin, 2004.
- Fried István: Goethe és Kazinczy. Goethe magyar recepciójának néhány kérdése. Irodalomtörténet 1989/2. 229-265.
- Gadamer, Hans-Georg: Hermeneutik I. Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1990.
- Geertz, Clifford: Dichte Beschreibung. Beiträge zum Verstehen kultureller Systeme. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1987. (übers. Brigitte Luchesi és Rolf Bindemann)

- Goethe, Johann Wolfgang: Leiden des jungen Werthers. In: J. W. Göthens Schriften. Erster Band. Mit allerhöchst-gnädigst Kayserl. Privilegio. Carlsruhe, bey Christian Gottlieb Schmieder. 1778.
- Goethe, Johann Wolfgang: Az ifjú Verter' gyötrelmei Göthéből. Fordította K. S. S. K. Fejér'den, Pesten, Petrózai Trattner János Tamás betűival 's költségével, 1823. (ford. Kissolymosi Simó Károly)
- Goethe, Johann Wolfgang: Kazinczy Ferenc kiadatlan „Werther”-fordítása. Kiadta Gergye László. In: Irodalomtörténeti Közlemények 1994/4. 411-419.
- Gugiz, Gustav (hg.v.): Das Wertherfieber in Österreich. Eine Sammlung von Neudrucken. Wien: Verlag Paul Knepler, Wien, 1908.
- György Lajos: A magyar regény előzményei. Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó vállalta, Budapest, 1941.
- Hárs Endre: Én – túl a nyelven. Gondolat Kiadói Kör – Pompeji, Budapest, Szeged, 2004.
- Hász-Fehér Katalin: Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000.
- Horváth Géza: Wege der deutschen Innerlichkeit am Beispiel von Johann Wolfgang von Goethes 'Die Leiden des jungen Werther', Hermann Hesses 'Siddharta' und Thomas Manns 'Doktor Faustus'. Osiris, Budapest, 2001.
- Horváth Iván: Szöveg. In: Hargittay Emil (szerk.): Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába. Universitas Könyvkiadó, Budapest, 2003. 93-113
- Jakab Elek: Bölöni Farkas Sándor és kora. Politikai és irodalomtörténeti tanulmány. Keresztény Magvető 1870/5. 241-334.
- Jancsó Elemér: Bölöni Farkas Sándor. In: J. E. Irodalomtörténeti és időszerűség. Irodalomtörténeti tanulmányok 1929-1970. Kriterion Kiadó, Bukarest, 1972. 201-235.
- Józan Ildikó/Jeney Éva/Hajdu Péter (szerk.): Kettős megvilágítás. Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig. Balassi Kiadó, Budapest, 2007.
- Kabdebó Lóránt/Kulcsár Szabó Ernő/Kulcsár-Szabó Zoltán/Menyhért Anna (szerk.): A fordítás és intertextualitás alakzatai. Anonymus, Budapest, 1998.
- Kayser, Albrecht Christoph: Adolfs gesammelte Briefe. Mit einem Nachwort, herausgegeben von Gerhard Sauer, Werner J. Röhrig Verlag, St. Ingbert, 1990.
- Kazinczy Ferenc: Bácsmegyeynek gyötrelmei. Németből átdolgozta K. F. Bevezetéssel és jegyzetekkel Heinrich Gusztávtól. Franklin Társulat, Budapest, 1878.
- Koselleck, Reinhart: Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája. József Műhely Kiadó, Budapest, 1997. (ford. Szabó Márton)
- Labádi Gergely: Bölöni Farkas Sándor Schiller-fordítása. In: Keresztény Magvető 2002/2-3. 217-227.
- Margócsy István: A felvilágosodás határai és határtalansága. Kételyek és tézisek az irodalomtörténet historiográfiáját illetően. In: Egyed Emese/Bíró Annamária/Demeter Zsuzsa/Kovács Eszter (szerk.): Felvilágosodás, Erdély. A 2006. október 12-14-i kolozsvári tudományos tanácskozás tanulmányai. Erdélyi Múzeum. 2007/3-4. 6-14.
- Müller-Funk, Wolfgang: Die Kultur und ihre Narrative. Eine Einführung. Springer, Wien, New York 2008².
- Mueller-Vollmer, Kurt: Übersetzen – Wohin? Zum Problem der Diskursformierung bei Frau von Staël und im amerikanischen Transzendentalismus. In: Beate Hammerschid und Hermann Krapoth (hg.v.): Übersetzung als kultureller Prozeß. Rezeption, Projektion und Konstruktion des Fremden. Erich Schmidt Verlag, Berlin 1998. 11-31.
- Nicolai, Friedrich: Freuden des jungen Werthers. [Selbsverlag] Berlin, 1775.
- Nicolai, Friedrich: Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweiz im Jahre 1781. Nebst Bemerkungen über Gelehrsamkeit, Industrie, Religion und Sitten. 4. köt. Berlin, Stettin, 1784.

- Nicolovius, Alfred (hg.v.): Ueber Goethe. Literarische und artistische Nachriften. Erster Theil mit zwei Schattenrissen. Johann Friedrich Leich, Leipzig, 1828.
- N. Kovács Tímea (vál.,bevez.): A fordítás mint kulturális praxis. Talal Asad, Ulf Hannerz, Tim Ingold, Wolf Lepenies, Tejaswini Niranjana, Mahasweta Sengupta, Sherry Simon tanulmányai. Sensus füzetek, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2004.
- Plachta, Bodo/Woesler, Winfried (hg.v.): Edition und Übersetzung. Zur wissenschaftlichen Dokumentation des interkulturellen Texttransfers. Beiträge der Internationalen Fachtagung der Arbeitsgemeinschaft für germanistische Edition. 8-11. März 2000. Beihefte zu editio. Bd. 18. Niemeyer, Tübingen, 2001.
- Poltermann, Andreas (hg.v.): Literaturkanon – Medienereignis – Kultureller Text. Formen interkultureller Kommunikation und Übersetzung. Erich Schmidt Verlag, Berlin, 1995.
- Poltermann, Andreas: Antikolonialer Universalismus: Johann Gottfried Herders Übersetzung und Sammlung fremder Volkslieder. In: Bachmann-Medick, 1997. 217-259.
- Sashegyi Oszkár: A Werther útja Magyarországon. In: Egyetemes Philológiai Közlöny 67. évf. 1943. 394-403.
- Stellmacher, Wolfgang/Tarnói, László (hg.v.): Goethe. Vorgaben. Zugänge. Wirkungen. Peter Lang, Frankfurt am Main. 2000.
- Szajbély Mihály: „Idzadnak a’ magyar tollak” Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig. Akadémiai Kiadó, Universitas Kiadó, Budapest, 2001.
- Szajbély Mihály: Intermediális randevúk a 19. században. Arany, Kemény, Jókai & Co. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2008.
- Szegedy-Maszák Mihály: Megértés, fordítás, kánon. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2008.
- Tarnói, László (hg.v.): Rezeption der deutschen Literatur in Ungarn 1800-1850. Bd. 1. Deutsche und ungarische Dichter. Budapest, 1987.
- Turk, Horst: Probleme der Übersetzungsanalyse und der Übersetzungstheorie. In: Jahrbuch für internationale Germanistik 2. 1989. 9-82.
- Turk, Horst: Übersetzung ohne Kommentar. Kulturelle Schlüsselbegriffe und kontroverser Kulturbegriff am Beispiel von Goytisolos Reivindicación del Conde don Julián. In: Fred Lönker (hg.v.): Übersetzung als Medium der Fremderfahrung. Erich Schmidt Verlag, Berlin, 1992. 2-40.
- Turk, Horst: Alienität und Alterität als Schlüsselbegriffe einer Kultursemantik. In: Alois Wierlacher (hg.v.): Kulturthema Fremdheit: Leitbegriffe und Problemfelder kulturwissenschaftlicher Fremdheitsforschung / mit einer Forschungsbibliographie von Corinna Albrecht. Iudicium Verlag, München, 1993. 173-197.
- Turk, Horst: Philologische Grenzgänge. Zum Cultural Turn in der Literatur. Königshausen und Neumann, Würzburg 2003.
- Turk, Horst: Die literarische Übersetzung als Herausforderung der Literaturwissenschaft. In: Frank/Turk, 2004. 139-152.
- Wirth, Uwe (hg.v.): Performanz. Zwischen Sprachphilosophie und Kulturwissenschaften. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2002.

A disszertációhoz kapcsolódó publikációk és előadások

Tanulmányok kötetben

- A lefordíthatatlan nyelv dicsérete. In: Bernáth Árpád, Bombitz Attila (szerk.): Frankfurt '99. Magyarország részvétele a könyvvásáron a német sajtó tükrében. Grimm Kiadó, Szeged, 2002. 99-105.
- Die ungarische „Xenien“-Sammlung. Kazinczy Ferenc' „Tövisék és virágok“. In: Gabriella Rácz, László V. Szabó (hg.v.): „Schöne Welt, wo bist du?“ Studien zu Schiller anlässlich des Bizentenars seines Todes. Universitätsverlag, Praesens Verlag, Veszprém, Wien, 2006. 179-192.
- Kuriose Inszenierungen. Pyrotechnik und Tanzkunst als Medien der „Werther“-Rezeption. In: Szabolcs János-Szatmári (hg.v.): Wissenschaften im Dialog. Bd. 1. Partium Verlag, Klausenburg, Grosswardein, 2008. 187-198.

Tanulmányok folyóiratban

- Nach- und Raubdrucke deutscher Originalwerke als maßgebende Medien für die Herausbildung eines Deutsch lesenden Publikums um 1800 in Siebenbürgen. In: Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie. Bd. 29. München, 2009. 99-110.
- Kifeszettek „a nem-létel méhéből“. 19. századi magyar „Werther“-utánezatok és -fordítások. In: Filológiai Közöny 2009/1-2. 20-48.
- „Elíziumi csevelyek Werther és Lotte érkeztekor“ Bécsben. In: Bölcsészmuhely, Szeged, 2009. 77-90.

Forrásfeltárás

- A budapesti Elischer Gyula-féle Goethe-gyűjtemény kéziratairól és fordításairól (2008)
<<http://www.goethe.de/ins/hu/prj/goe/huindex.htm>> (2011.10.9.)

Fordítás

- Michael Werner, Bénédicte Zimmermann: Összehasonlítás, transzfer, összefonódás. Az „histoire corisée“ transznacionális kihívása. ford. Simon Józseffel. In: Csúri Károly, Mihály Csilla, Szabó Judit (hg.v.): Határátlépések. Kulturális határok reprezentációi. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009. 96-129.

Kritikák

- Egyed Emese és Bíró Annamária, Demeter Zsuzsa, Kovács Eszter (szerk.): Felvilágosodás, Erdély. A 2006. október 12-14-i kolozsvári tudományos tanácskozás tanulmányai
<<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti/Members/SimonSzaboAgnes/Felvilagosodas-Erdely-A-2006.-oktober-12201314-i>> (2011.10.9.)
- János-Szatmári Szabolcs: Az érzékeny színház. In: Irodalomtörténet 2009/1. 95-100.

Tudományos előadások

- Der Weg der Ungarn zu Goethe - die Relevanz der Societät für die gesamte Mineralogie zu Jena im 18. und 19. Jahrhundert című előadás a Goetheforschung im internationalen Kontext - ein Dialog der Kulturen című meghívásos konferencián (2006. Weimar)
- Farkas Sándor Bölönis „Werther“-Übersetzung aus Klausenburg című előadás a Siebenbürgen Institut és az Akademie Mitteleuropa Siebenbürgen-tematikájú konferenciáján (2006. Bad Kissingen)
- Kuriose Inszenierungen. Pyrotechnik und Tanzkunst als Medien der „Werther“-Rezeption című előadás a Wissenschaften im Dialog című konferencián (2008. Oradea/Nagyvárad)
- Elíziumi csevelyek Werther és Lotte érkeztekor Bécsben című előadás a Szegedi Tudomány Bölcsészettudományi Karának Tudományok napja című rendezvényén (2008. Szeged)
- Das subjektive Auge der „Farbenlehre“ und Mephistopheles' Blendwerk című előadás a „Faust I. und kein Ende...“ című nemzetközi Goethe-konferencián (2008. Szeged)